

A KÖRNYEZETÉRZÉKELÉS VÁLTOZÁSAI SZIBÉRIÁBAN AZ
ÁLLAMI MODERNIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK TÜKRÉBEN

JAKUTIA PÉLDÁJA

A tájantropológiai kutatásokat 1996-ban Eric Hirsch még az antropológia egyik legkevésbé kutatott területeként mutatta be az általa szerkesztett gyűjteményes kötet előszavában (HIRSCH, 1996, 1.). Azóta nemcsak a környezetérzékelésre és a tájantropológiára vonatkozó szakirodalom mennyisége növekedett meg jelentős mértékben (HIRSCH – O'HANLON, 1996; INGOLD, 2000; LOW – ZUÑIGA, 2003; STRATHERN – STEWART, 2003; JOHNSON – HUNN, 2010), hanem a szibirisztikában is központi szerepet kaptak a tájak, terek és a megélt, belakott környezetek érzékelésére és használatára vonatkozó kutatások (HABECK, 2006; HALEMBA, 2006; JORDAN, 2011).

A szibériai környezetérzékelésre vonatkozó kortárs antropológiai szakirodalom szemlélete szerint a tér, a környezet nem idegeníthető el az emberi szférától, és még kevésbé állítható szembe az azokat használó közösségekkel. E szemlélet képviselői a kultúra és a natúra szimbolikus rendszerekben jól ismert szembeállítás helyett (vö. MARANDA, 1972, 330.) az embert, a helyi közösségeket a környezetbe *belehelyezve* kívánják értelmezni. Másként fogalmazva, ez a kutatási szemlélet a környezetet egy megélt, mindennapi cselekvésekkel átítatott, emlékekkel és jelentésekkel felövezett térként igyekszik felfogni. Ennek következtében a közösségek által felismert és megkonstruált helyek és tájak nem a fizikai térből *kivágott*, attól elkülönítve szimbolikusan képzett terekként értelmeződnek, hanem a közösségek térhasználata által folytonosan újratereztett és megélt környezetekként (INGOLD, 2000, 20.). A közösség és az általa használt környezet között fennálló intim viszony nemcsak helyeket és tájakat képez, de hozzájárul az adott közösségek identitásához, életmódjához, és a közösség tagjai számára megteremti az otthonosság, valamint a biztonság érzését is (INGOLD, 2000). A közösség által belakott környezet egyrészt a mindennapi cselekvések által, másrészt a helyi narratív tudás által közvetített szövegek és emlékek áramoltatása révén válik otthonossá, ismertté (CRUIKSHANK, 2005; CRUIKSHANK – ARGOUNOVA, 2000).

Fontos megjegyezni azt is, hogy a közösségek környezettel fenntartott viszonya és környezetérzékelése nem változatlan és esszenciális jellegű, hanem dinamikus, és érzékenyen reagál a külső hatásokra. Az egyes közösségek életmódjában, gazdálkodásában, településszerkezetében bekövetkezett változások, az át- és betelepítések lényegesen átformálhatják egy-egy közösség környezetérzékelésének alapvonásait. A kisközösségi környezetérzékelés megváltozásának további lényeges oka Oroszországban a 21. szá-

zad elején az is, hogy a környezettel fenntartott mindennapi kontaktus mellett ma már a környezetvédelem, a környezettudatosság analitikus, globális és a tömegkommunikációs eszközökön, valamint a közoktatáson keresztül közvetített szemlélete is jelentős mértékben hat a helyi közösségek környezetérzékelésére (KARJALAINEN – HABECK, 2004, 168.).

Tanulmányomban¹ a környezetérzékelés *időbeliségét* vizsgálom, vagyis azt a folyamatot, hogy miképpen változik és újul meg egy faluközösség környezetérzékelése, hogyan formálódik a környezetre vonatkozó ismereteinek tára és a környezethez való viszony abban az esetben, ha a közösség különféle *állami intézkedések* hatására jelentős életmódbeli és kulturális változásokon megy keresztül. Egy közép-jakutiai falu, Tobuluk² példáján keresztül világítom meg azt a folyamatot, ahogyan a 20. század szovjetunióbeli és oroszországi modernizációs törekvések megváltoztatták egy etnikai szempontból egységes, elzárt jakut, illetve önelnevezésük szerint szaha faluközösség környezetérzékelését.

A szovjet időszak modernizációs törekvései átfogó jelleggel és egyszerre kívánták megváltoztatni a gazdasági mechanizmusokon túl a társadalmi rendszert, a mindennapi élet szerkezetét, valamint a kulturális életet (WEBSTER, 1950; HILL – GADDY, 2003). Nem meglepő tehát, hogy a Szovjetunióban és Oroszországban egyaránt peremhelyzetben lévő szibériai faluközösségek környezetérzékelésére is jelentős hatást gyakoroltak az elmúlt évszázadban az állami modernizációs törekvések irányította, átfogó jellegű politikai, gazdasági és társadalmi változások.

A letelepedett, istállózó állattartással foglalkozó szibériai közösségek kevésbé kerültek a környezetérzékelés kérdéseiről szóló diskurzusok homlokterébe, mivel a környezetérzékelésről szóló általános szakirodalom a kezdetektől fogva elsősorban a vadász-gyűjtögető társadalmak leírására összpontosított (BIRD-DAVID, 1990, 189.; INGOLD, 2000). Ennek megfelelően a szahák környezetérzékelésére és tájszemléletére vonatkozó kutatás is csak néhány elmélyült munkára támaszkodhat (TAKAKURA, 2002; CRATE, 2006, 2008; ARGOUNOVA-LOW, 2011).

Különösen nehéz tehát a szaha környezetérzékelést a modernizációs hatások kontextusában, diakronikus szemlélettel vizsgálni, mivel nagyon kevés az olyan összehasonlító munka, amelyekhez a 2002 és 2010 között végzett jakutiai terepmunkám során gyűjtött adatokat viszonyítani lehetne. Bár Tobulukban a 20. század elején az ott száműzetését töltő Lev Grigorevich Levental' (egyike a szahákról szóló legkorábbi etnográfiai munkák szerzőinek) néprajzi kutatásokat is folytatott, ám az ő érdeklődésének középpontjában a helyiek gazdasági tevékenysége és a tulajdonviszonyok rendszere állt (LEVENTAL', 1929). Ezért dolgozatomban a környezetérzékelés időbeliségét

¹ A dolgozat a *Szimbolikus tájak és etnikus kapcsolatok Oroszországban* című, K 81267 számú OTKA kutatási program támogatásával készült.

² A szövegben a terepmunkának otthont adó falu és a munkámat segítő falubeliek nevei helyett álneveket használok.

csak a Tobulukban élő, ám eltérő generációkhoz tartozó személyek heterogén környezetszemléletének bemutatása teremtheti meg; emiatt nemcsak a terepmunka során lejegyzett gyakorlatokra és rögzített interjúkra támaszkodom, hanem a helyi narratív tudás által közvetített hagyományos ismeretekre is.

A nem európai népek, közösségek leírására és számbavételére használt, objektívnek, tudományosnak tűnő modernista földrajzi leírási szempontok az esetek többségében a helyi értékekkel szemben európai értékeket képviseltek, és igen gyakran a helyi közösség táj- és térszemléletével ellentétesek voltak (vö. POTTIER, 2003, 10–11.). Ezért különösen fontos az, hogy a néprajzi elemzés során a kutatott közösségek környezet- és térérzékelése által is kontextualizálódjanak az európai tudományosság által közvetített absztrakt térszemlélet mentén megfogalmazott ismeretek. Hangsúlyozandó az, hogy a fizikai tér nem egyszerűen tartalmazója, hanem médiuma az emberi cselekedeteknek, azaz csoportokhoz köthető, plurális és nem egyöntetű (TILLEY, 1994, 10.). Ezért nem egy univerzális, a lehetséges szemlélők számára egyaránt adott térről, hanem terekről, környezetekről és kulturálisan képzett helyekről érdemes beszélni (BASSO, 1988, 101.; Low, 1996, 861.). E helyek, terek és környezetek értékviszonyában kívánom elhelyezni Tobulukot, mivel éppen ezek a kulturálisan felfogott helyek, illetve a belakott, megélt környezetek alakítják ki azt a habitust, amely a helyiekre és a helyre jellemző (Low, 2003, 11.; BOURDIEU, 1990). Szibéria kapcsán felmerült a mai antropológiai leírásokban a közösségnek saját értékeit követő térbeli önelhelyezése, de az leginkább mint egyfajta világgép interpretálódik (WILLERSLEV, 2007, 31.).

A környezetérzékelésre vonatkozó szakirodalom az embert, az emberi közösséget belehelyezi az általa használt környezetbe, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a saját környezetét a közösség egésze egységesen fogná fel. A szahák esetében a környezetérzékelés határozottan töredékes jellegű, vagyis a szaha közösségek a környezetükben található eltérő ökotópokat (az egységes megjelenésű, funkciójú és működésű életttereket) eltérő mértékben használják, lakják be és itatják át különféle jelentésekkel.

A különböző ökotópok közötti különbségtétel alapja a szahák sajátos gazdálkodási rendszere. Az istállózó állattartás fenntartásához Jakutiában elengedhetetlenül szükséges az, hogy a ló- és marhatartó közösségek Északkelet-Szibéria klimatikus viszonyaihoz adaptálják gazdálkodási technikáikat (ABRAMOV – D'JAKONOV, 1990; VINOKUROV, 2001; GRANBERG – SOINI – KANTANEN, 2009). A különleges szaha ló- és marhatartás együtt jár azzal a sajátosan szaha tér- és környezetszemlélettel is, amely kiemelt szerepet tulajdonít azoknak az ökotópoknak, amelyek a takarmányozás és a rétgazdálkodás számára kedvező feltételeket nyújtanak.

A környezet megfigyelése, a környezettel való interakciók, valamint a környezetről való kommunikálás nemcsak magáról a természetinek tételezett környezetről szól, hanem az ott élő közösségekről is. Egy közismert szaha mondás szerint az „ember a természet gyermeke” (*kihi ajylgha*

oghoto).³ Ez egyértelműen rámutat arra, hogy a környezet és az ember a szaha környezetszemlélet szerint csak együtt, egymással összefüggésben értelmezhető. A továbbiakban amellet is érvelni fogok, hogy a szaha környezetszemléletnek megfelelően az egymástól eltérő környezetek egymástól eltérő mentalitású, gondolkodásmódú és életformájú közösségeket eredményeznek, és emiatt a szaha környezetszemléletben a környezet nem tekinthető passzívnak abban a viszonyban, amelyet a közösséggel alakít ki. E környezetszemlélet szerint az ökotópok, az égtájak, az egyes etnikumok és a helyi közösségek tagjaira jellemző sztereotip jellemvonások egymással összefüggenek, és egymást meghatározzák. A környezetszemlélet megváltozása tehát nemcsak az ökotópokhoz való viszonyt, a rájuk vonatkozó tudást befolyásolja, hanem alapjában változtatja meg az egyes ökotópokhoz kapcsolt közösségekkel való érintkezés stratégiáit és motivációit.

Annak ellenére, hogy a kevésbé mobil, elzárt közösségek környezetszemléletét gyakran helyénvaló szigetszerűen, a közösséget körbevevő élettérhez kötve felfogni (BROWN, 1983), Tobuluk esetében ez a szemlélet nem tűnik célravezetőnek. Tobulukban ugyanis az emberek nemcsak a saját közvetlen környezetükben helyezik el magukat, hanem egy olyan kulturálisan meghatározott makrokörnyezetben is, amelyre vonatkozóan csak elenyésző mennyiségű szenzorikus élménnyel rendelkeznek, és amelyet semmiképpen sem lehet megélt, belakott környezetként értelmezni. A tobulukiak makrokörnyezetének jelentőségteljes kereteit Jakutia egésze és Oroszország adják. Ebben a makrokörnyezetben helyezik el a helyiek saját településüket és az általuk valóban használt és belakott környezetet. Ez az elhelyezés természetesen nem egy értéksemleges és absztrakt, a hosszúsági és szélességi fokok rendszeréhez igazodó, vagy ahhoz hasonló orientációs rendszerben történik, hanem az *égtájak kulturális jelentésekkel gazdagított rendszere* által. Ebben a rendszerben az égtájak nemcsak klimatikus viszonyokat és tájakat határoznak meg, hanem etnikumokat, életmódokat és mentalitásokat is.

A tobuluki szaha környezetérzékelés olyan változó rendszer, amely az orosz államba való betagozódása óta sokféle formát öltött. Az elmúlt száz esztendő egymást követő nagyhatású gazdasági és társadalmi változásai (mint például a kollektívizálás, a központosítás vagy a dekollektívizálás) alapjaiban formálták át négy egymást követő generáció térhasználati szokásait és környezetszemléletét. Azonban nemcsak ezek a modernizációs folyamatok hoztak változást a tobuluki környezetszemléletbe, hanem a közoktatáson, a tömegmédián keresztül sugárzott, a természeti környezetre vonatkozó ismeretek tömege is.

Ezt jól példázza az, hogy a *szovjet gazdaságpolitika* szerint a környezet leginkább leigázandó, meghódítandó szűz területet jelent, amely csak arra vár, hogy gazdasági szempontból minél hatékonyabban kihasználják

³ Tanulmányomban az orosz és a szaha nyelvű szövegeket az ISO 9-es szabvány szerint írom át. A szabvány diakritikus jeleit azonban a szerkesztés és olvashatóság szempontjait szem előtt tartva elhagytam.

értékeit (KULA, 1998, 60.). A szovjet időszak gazdasági direktíváinak intézményesített közvetítése, és ezáltal a helyi közösségek környezetszemléletének megváltoztatása, a *kollektivizálás* folyamatának szerves részét képezte (ARGUNOV, 1985, 199–200.). A Szovjetunió széthullását követően is rendszeresen éri külső hatás a tobulukiai környezetszemléletét. A környezettudatosság és a környezetvédelem globális elvei egyre komolyabb hatást fejtenek ki Jakutia-szerte a helyiek környezetre vonatkozó tudására és környezetszemléletére (CRATE, 2003, 2006.). Az ökológiai ismeretek oktatása mára bekerült a jakutiai közoktatás tantervébe, a biológia és földrajz tantárgyak mellett a nemzeti kultúra oktatásába is (YAMADA, 2004).

A szaha környezetérzékelés változásának vizsgálata emiatt nemcsak a klímaváltozás és globalizáció okozta kényszerű adaptáció lehetőségére kérdez rá (CRATE, 2008, 2011), hanem arra is, hogy a peremhelyzetű szaha faluközösségek hogyan viszonyulnak egymáshoz és az orosz államhoz az elmúlt száz év szovjet és orosz állami modernizációs törekvéseinek tükrében.

Jakutia természeti és gazdasági viszonyai az étikus szemlélet szerint

A tobuluki környezetszemléletre vonatkozó adatokat először a hagyományos földrajzi, ökológiai, gazdasági és néprajzi ismeretek tükrében értelmezem, amelyek segítenek elhelyezni, megérteni e sajátos környezetszemlélet alapvonásait.

Jakutiát az egész északi félgömb talán legszélsőségesebb klimatikus viszonyai jellemzik. A hideg téli időszakban a hőmérő higanyszála nemritkán $-60\text{ }^{\circ}\text{C}$ alá száll, nyáron azonban nem meglepő a $+40\text{ }^{\circ}\text{C}$ -ot meghaladó hőség sem. A vegetációs időszak igen rövid, mivel a hótakaró csak május végén kezd el felszakadozni, míg az első talajmenti fagyok már augusztus második felében jelentkeznek. E rendkívül hideg éghajlatnak köszönhetően Jakutia talajának döntő többsége télen-nyáron fagyott, és ez meghatározza e terület nagy részének felszínformáit és vegetációját. Ezen az örökké fagyott talajon, mindenekelőtt a közép-jakutiai alföld pleisztocén felszínén, sok helyen lencseszerű termokarsztos mélyedések jöttek létre. Az Aldan és a Léna folyók könyökében a termokarsztos mélyedések az eltérő becslések szerint a teljes felszín 17–30 százalékára terjednek ki (KATAMURA et al., 2006; TELBISZ – NAGY, 2008).

A termokarsztos mélyedések esetenként 500 négyzetkilométernél is kiterjedtebbek, máskor azonban csak alig 100 méter sugarú erdei tisztásokként jelentkeznek. Szaha nyelven ezeket a süllyedéseket *alaas*-nak nevezik.⁴ Az *alaas* egy sajátos jakutiai ökotópnak, más megfogalmazás szerint mikroökoszisztémának tekinthető (CRATE, 2006, 3.). Az *alaas* olyan füvespusztai

⁴ Ezeket a termokarsztos süllyedéseket a hazai geográfusok a magyar kiejtést követve *álász*-nak írják át. (GÖNCZY – SZALAI, 2004, 4.)

vegetációval rendelkező rét a vörösfenyők uralta tajgában, amelynek közepén egy tó, vagy pedig egy tó kiszáradt, mocsaras, süppedékes medre található. Bár vitatott, hogy pontosan milyen földrajzi folyamatok játszottak közre az *alaas*-ok kialakulásában, ám az általánosan elfogadott, hogy ezek a nagy rétek olyan, korábban meglévő, nagy kiterjedésű tavak területén találhatóak, amelyek a fagyott talaj részleges felolvadása által jöttek létre. A talaj felolvadásakor először erdei mocsarak (*düöde*) jöttek létre, melyeknek vízzel borított felülete egyre nőtt. Ezek a tavak azután később maguktól kiszáradtak vagy az ott élő szaha közösségek csapolták le őket (BOSIKOV, 1991, 112.). Az *alaas*-ok a jakutiai szénagazdálkodás legfontosabb szinterei. Létrejöttük folyamata nem egyirányú, hanem ciklikus. Néhány évtizedig az *alaas*-ok és *alaas*-okon található tavak kiterjedése nő, azután pedig e tavak kiszáradnak, és emberi beavatkozás híján a tavak körüli réteket lassan visszahódítja az erdő (BYCHKOVA, 2002, 100.).

Az *alaas*-ok dúsfüvű rétejeinek köszönhető az, hogy a ló- és marhatartó szahák elsősorban Közép-Jakutia *alaas*-okkal pettyezett síkságain telepedtek le és laknak ma is a legnagyobb számban. Bár a nagyobb folyók (Viljuj, Jana, Indigirka) dúsfüvű öntésterületei mentén is élnek még jelentősebb létszámú szaha közösségek, azonban ezeken a területeken csak az orosz gyarmatosítás idején, a 17. század végén telepedtek meg. A Közép-Jakutiát körbeölelő hegyes területeken és az északra fekvő tundrákon hagyományosan evenkik, evenek, jukagírok és csukcsok éltek. Bár már a 17. század közepén megkezdődött, ám csak a 20. század elején gyorsult fel a bevándorlás Oroszország egyéb területeiről Jakutiába (elsősorban oroszok, ukránok és tatárok érkeztek a területre). A bevándorlók főként az ásványkincsekben gazdag, peremhelyzetű hegyvidéki területeken, a Jeges-tenger északi kikötővárosaiban és Jakutszkban, valamint attól délre, a Léna folyó mentén telepedtek le. Számarányuk Jakutia teljes népességén belül 1989-re meghaladta az őshonos népeket, ám azóta folyamatosan csökken.

A hagyományos szaha ló- és marhatartás éppen a szélsőséges éghajlati adottságok miatt egyedülálló formát öltött (ABRAMOV – D’JAKONOV, 1990; VINOKUROV, 2001; GRANBERG – SOINI – KANTANEN, 2009). A klasszikus néprajzi munkáktól (KSENOFONTOV, 1992; SEROSHEVSKIJ, 1993) és a köznévelkedéstől eltérően – amely hajlamos a szahákat a nomád állattartással azonosítani – Jakutiában az *istállózó nagyállattartás* volt jellemző. A rendkívül hideg telek miatt Jakutiában a marhákat kilenc hónapig (szeptember és május között) kell istállózni, és erre az időszakra jószágonként átlagosan két tonna takarmányt (mindenekelőtt szénát) kell nyáron gyűjteni. Emiatt a kaszálóknak óriási jelentősége van a szaha gazdálkodásban és környezetérzékelésben (CRATE, 2007, 161.). Habár a szénának több mint a felét az *alaas*-okról gyűjtik Jakutiában (BOSIKOV, 1991, 25–27.), vannak más olyan ökotópok is, amelyek alkalmas teret nyújtanak a szaha szénagazdálkodás számára. Tobulukban azonban a szénagazdálkodás alapját egyértelműen a falu közelében fekvő *alaas*-ok képezik. Éppen ezért a hagyományos szaha

környezetérzékelésben az *alaas* szembeállítódik az erdővel, és az erdő ebben a rendszerben idegen, ellenséges és végtelen térként konstituálódik.

Tobuluk egy etnikailag homogén, 650 lakosú szaha település Közép-Jakutiában, Ust'-Aldan megyében. A falu Jakutszktól 200 kilométerre, északnyugatra helyezkedik el a Tobuluk-folyó felső folyásánál. Ez a folyó 70 kilométerrel északabbra torkollik bele az Aldan-folyóba. A faluhoz tartozó, közel ezer négyzetkilométernyi területen rengeteg kisebb, 1–2 hektárnyi *alaas* található, valamint néhány nagyobb (20–30 hektárosak) a falutól nyugatra és délre. A falutól keletre lévő, nagy kiterjedésű zombékos területeket sűrűn szabdalják kisebb patakok. A keleti és déli nagy *alaas*-okhoz viszonylag jól járható földutak vezetnek, a keleti területek viszont utak hiányában nehezen érhetőek el.

A mezőgazdasági termelés legfontosabb ága Tobulukban a *tejtermelő tehenészet*, amelyet vagy a helyi, államilag támogatott kooperatív mezőgazdasági egységeken belül folytatnak a helyiek, vagy pedig egymásnak önkéntesen segítséget nyújtó háztartásokban. Ez utóbbi kölcsönös segítségnyújtási rendszert nevezi Susan A. Crate *cow and kin* rendszernek (CRATE, 2006).

Ahhoz, hogy a tejtermelő tehenészet kifizetődő legyen, a falubelieknek olyan száraz, termékeny kaszálókra van szükségük, amelyek közel esnek a földutakhoz. Ha a kaszálók nedvesek és zombékosak, akkor a szénagyűjtés folyamata költséges és igen fárasztó, mivel a traktorok nem képesek behatolni az ilyen területekre, és kézzel kell végezni a kaszálást. További problémát jelent, hogy a nedves réteken gyűjtött széna (szaha nyelven *uu oto*) sokkal kevésbé tápláló, mint az *alaas*-ok száraz rétjein gyűjtött (*alaas oto*), így abból nemcsak többet kell betakarítani a jószágok kiteleltetéséhez, hanem az azzal takarmányozott tehenek tejeinek a zsírtartalma is alacsonyabb.

Nehézséget okoz a helyi marhatartásban az is, hogy kevés a jó állapotú nyári istálló a falu legelőterületeinek közelében, így a nyári legeltetési időszakban a faluban istállózott marhák csak a falu közelében lévő, túllegeltetett, sovány legelőket érik el, és gyakran (messzire elbitangolva) nem is érnek vissza az istállójukba az esti fejésre. A faluban tartott marhák teje emiatt nemcsak gyengébb minőségű, mint a falutól távol, nyári szállásokkal ellátott *alaas*-okon tartott teheneké, de kevesebb is, mert az elbitangolt teheneket nem tudják a gazdák minden nap kétszer megfejteni.

Mivel a falubeli háztartások nagy részének meg kell küzdenie ezekkel a kaszálás és a legeltetés során fellépő problémákkal, ezért a marhatartás ma már nem nyereséges Tobulukban. Egy 1999-es becslés szerint a marhahúsból származó bevételek a termelésre fordított kiadások 53 százalékát érik el, míg a tejtermelés esetében a bevételek és kiadások aránya még kedvezőtlenebb, csak 42 százalék (DARBASOV – EGOROV – SOLOV'EV, 2000, 75.). Emiatt a családok nagy része 2005 után az államilag támogatott kooperatív mezőgazdasági egységekbe lép be, és lassanként felhagy a háztartások szerint szervezett családi marhatartással. Ma a tobuluki lábasjószágok

több mint kétharmada a két helyi kooperatív állományába tartozik, és az új háztartásokban egyre kevesebb marhát tartanak. Tobulukban a fiatalokat (mindenekelőtt a nőket) nem a tejtermelő tehenészet vonzza, hanem sokkal inkább az állami fizetés és a helyi állami intézményekben lévő munkahelyek. Ezért a marhatartással együtt járó kaszálás, legeltetés (vagyis a falun kívüli környezettel való érintkezés) ma már egyre kevésbé része a fiatalok mindennapi életének.

A szaha környezetérzékelés azonban nemcsak a *marhatartás vesztesége* miatt változott meg radikálisan Tobulukban, hanem az elmúlt száz év *modernizációs törekvéseinek* hatására is. Ezeket a változásokat az alábbiakban két szempont szerint vizsgálom. Először a tobuluki kaszálók, az *alaas*-ok használatában bekövetkezett változások szerint mutatom be a helyi környezetérzékelés átalakulásának egyes lépéseit. Vagyis azt vizsgálom, hogy a kaszálók használatában mutatkozó eltérések, valamint az állami irányítás által sugallt környezetszemlélet és környezettudatosság miképpen befolyásolta a kollektivizálás kezdete óta a környezethez való viszonyt, illetve a helyiek környezetérzékelését. Majd azt a változást vizsgálom, amelynek során a falut körbevevő környezetet, azaz a „szülőföldet” (VENTSEL, 2005) a gazdasági és társadalmi változások hatására eltérő módon helyezik el Jakutiában és Oroszországban

Az *alaas*-ok használata és a környezetérzékelés változása a 20. században

A kollektivizálás, központosítás és dekollektivizálás folyamata jelentősen megváltoztatta azt a viszonyt, ahogy a tobulukiak érintkeznek a falut körbevevő környezettel, valamint azt, ahogyan érzékelik. Az alábbiakban azt tekintem át, hogy az életmódban bekövetkezett változások miként gyakoroltak hatást a környezet érzékelésére Tobulukban. A környezetnek, vagy éppen egy tájnak az érzékelése nemcsak azon múlik, hogy milyen *látvány* tárul a szemlélő elé, hanem azon is, hogy ez a szemlélő milyen környezettel érintkezett korábban, milyen *emlékképei* vannak. A jelenben feltáruló látvány az eltérő emlékképekkel és tapasztalatokkal rendelkező szemlélőkben (vagy azok csoportjaiban) különféle értelmezéseket, és esetenként e különbség miatt konfliktusokat hozhat létre (vö. MASSEY, 1998, 156–157.). Mivel Tobuluk etnikai szempontból egységes, az eltérő környezetérzékelés fő oka az, hogy a különböző korcsoportok más és más módon használták a falut és az azt körbevevő környezetet.

Azok a tobulukiak, akik a második világháború és az azt követő központosítás előtt születtek, még nem a faluban gyerekeskedtek, hanem az *alaas*-okon. Az idősek életük egy részében tehát teljes éveket töltöttek e helyeken. Az egy nemzedékkel fiatalabbak, akik az 1960-as években a központosítás miatt már a faluban születtek és nevelkedtek, évente legalább három hóna-

pot a szovhoz nyári szállásán töltöttek. Akik viszont az 1980-as években születtek, azok a dekollektivizálás utáni termelési viszonyoknak megfelelően már csak nyaranta néhány hetet töltenek a falun kívül, az *alaas*-okon. Nemcsak az *alaas*-okon töltött idő mennyiségében van különbség a korosztályok között, hanem abban is, hogy milyen emlékképeket idéz fel bennük az *alaas* látványa.

2002-es terepmunkám idején például már nem voltak állandóan lakott szállások az *alaas*-okon. Lakott szállásokat e helyeken csak azok láthattak, akik az 1950-es évek elején voltak gyerekek Tobulukban. A legtöbb *alaas*-on ma már csak a korábbi családi szállások romjait, alapjait lehet megtalálni, emiatt az 1950-es évek után születettek számára az ember által épített lakóépületek nem részei az *alaas*-hoz kapcsolódó látványnak. Az *alaas*-okon ugyanis a 20. században a lakóépületek helyett egyre inkább gazdasági célú, vagy állami szolgáltatásokat ellátó épületek váltak jellemzővé. E folyamat első szakaszában, a kollektivizálás kezdetén, vagyis 1929-ben Tobuluk területén a téli szállásokból kolhozközpontok (*sugulaan*) jöttek létre a központi gazdasági irányadásnak megfelelően (KOLESOV, 1931). A kolhozközpontok területén megjelentek az első olyan épületek is (kolhoz-vezetőség, iskola, klub stb.), amelyek az állami modernizációs törekvések lenyomatai lettek az *alaas*-okon.

Az *alaas*-ok nyújtotta látvány lassanként megváltozott. A második világháború után meginduló fokozatos központosítás idején (vagyis az 1950-es években), amikor a kolhozközpontok lakói betelepültek a létrejövő falu területére, az *alaas*-okon hatalmas (200–300 tehén befogadására is alkalmas) istállók épültek. A nagy istállókat ezután jól járható széles földutak kötötték össze az újonnan létrejött faluval, az utak mentén pedig elektromos vezetékek vitték az áramot ezekre a megnövekedett méretű gazdasági telephelyekre. 1974-ben, amikor a tobuluki kolhoz szovhózzá alakult át, az *alaas*-okon már csak kétfajta gazdasági telephelyet lehetett találni. Egyrészt a négy nagy nyári szállást, amelyeken a nagy nyári istállók mellett ideiglenes brigádszállásokat és egyéb gazdasági épületeket (garázs, tejfeldolgozó, raktár stb.) lehetett találni, másrészt pedig a nyári szállásokhoz kapcsolódó kisebb hajlékokat, ahol nyaranta a kaszálók megaludtak.

Ugyanakkor nemcsak a gazdasági modernizáció által létrehozott *gazdasági épületek* lettek részei az *alaas*-oknak, hanem *emlékművek* és *emlékhe-lyek* is megjelentek ott, emléket állítva a második világháborúban elhunytaknak valamint a helyi kolhozok alapítóinak, első tagjainak. Az emlékművek egy sajátos típusa a jubileumi emlékmű, amely nem egy-egy eseményről emlékezik meg, hanem annak az évfordulójáról. Ilyenek például az egyes nyári szállások negyedszázados, vagy a kolhozbrigádok ötvenéves fennállásának tiszteletére szervezett megemlékezések során emelt emlékművek, melyek lókikötő oszlopokat (*serge*) mintáznak. Az *alaas*-ok tehát nemcsak a *szovjet gazdaságpolitika* megvalósításának színtereivé váltak, hanem a *szovjet kultúra* tájává is. Ez nem is meglepő, hiszen az *alaas*-ok azon túl,

hogy a hagyományos szaha mezőgazdaság legfontosabb szinterei voltak, *szertartási terek*ként is működtek. Nemcsak a korábban élt ősöknek áldoztak e helyeken, hanem mindazon isteneknek is, akik a szaha családokat és azok gazdálkodását segíthették (ANDROSOV, 2003, 294.).

Látványukon túl az *alaas*-ok érzékelése is többször megváltozott a 20. század során. Ennek egyik legfőbb oka *tulajdonlásuk és használatuk megváltozása* volt. 1900-ban Tobuluk területén elszórva 170 téli és 150 nyári szállás helyezkedett el (GABYSHEV, 1929, 14.). Az *alaas*-okon, a kaszálónak alkalmas területet megosztva kiscsaládi háztartások szerint gazdálkodtak a helyiek. Átlagosan 10–20 háztartás alkotott egy egymással együttműködő szálláscsoportot (*tüölbe*). E háztartások téli szállásai jellemzően egyetlen nagy, vagy néhány egymás mellett lévő kisebb *alaas*-on terültek el. A téli szállások azokon az *alaas*-okon feküdtek, ahol nyáron különösen jó minőségű fű nőtt, így a lekaszált szénát nem kellett messzire szállítani a téli hónapokban. Ezek a dűsfüvű *alaas*-ok kerítéssel voltak lezárva, hogy nyáron a legelő jószágok ne tegyenek kárt a lekaszálandó fűben. A legeltetési időszakban a jószágokkal a folyók és patakok mentén elterülő vizenyősebb, rosszabb minőségű fűvet termő területekre (*ürekh baha*) költöztek az asszonyok, ahol a teheneket rendszeresen fejték. Az *alaas*-okat a 20. század elején tehát egész évben használták a tobulukiak: télen itt lakott az egész háztartás, és itt teleltették ki a jószágokat, nyáron pedig itt kaszáltak a férfiak.

A kolhozközpontok megalakulásával a téli szállásoknak otthont adó *alaas*-okon állandó szállások jöttek létre, és a korábban csak az egyes háztartások által használt kaszálók és legelők a kolhoztagok közös használatába kerültek. A korábban legelőként használt területekre ezt követően nem a háztartásbeli asszonyok mentek ki, hanem a kolhozbrigádok pásztorai, akik az állandó szállásokra mindennap visszahajtották a teheneket fejésre. Ennek következtében az asszonyok egyre ritkábban látogattak ki a kolhozközpontoktól távol fekvő kisebb *alaas*-okra és legelőkre.

A kollektivizálás következő lépésének megtételében nagy szerepet játszott a második világháború. Az akkor több mint 800 lelket számláló Tobuluk területéről 145 férfit sorozott be a szovjet hadsereg a háború folyamán. A frontra termelés ebben a faluban is éhínséggel és fokozott munkavégzéssel járt együtt, és így 1945-ben az ember- és jószághiány miatt már nem lehetett újjászervezni a korábbi *tüölbék* szerint kialakított kolhozokat. A helyzetet súlyosbította, hogy a helyi besorozottak csaknem 60 százaléka, 82 fő elesett a háborúban, ezért egyes kolhozokban a világháború végére alig maradt munkás.

A faluközpont a *D'arbang Surt* területén addig felépült kolhozközpont (*sugulaan*) lett. E helyre telepedtek be 1952 után, néhány év leforgása alatt a többi *sugulaan*-központban élő szahák. A korábbi, kisebb kolhozok *sugulaan*-jai (amelyek egyszersmind a korábbi téli szállások csoportjai, a *tüölbék* is voltak) ettől kezdve a nagy és egységes Geroj Egorov kolhoz brigádjainak nyári szállásai lettek. A korábban kaszálónak használt *alaas*-ok egy

része legelőként hasznosult, míg néhány, a falutól távolabb eső *sugulaan*-központot elhagytak a tobulukiak. Ettől az időtől fogva az *alaas*-ok már nem voltak a mindennapi élet szinterei, és csak azok az emberek látogattak ki rendszeresen az *alaas*-okra, akik a szovhoz brigádjában dolgoztak.

<i>A kollektivizálás előtti szálláscsoportok (tüölbék) Tobuluk területén</i>	<i>Kolhozközpontok (sugulaanok) 1929 és 1945 között</i>	<i>A szovhoz brigádok nyári szállásai 1945 és 1999 között</i>
Tan'n'arang, Manchaarylaakh	Ubahalaakh	Mechta
Sytygan	Sytygan	Sytygan
Kyttaajy	Kyttaajy	Kyttaajy (csak kaszálóként használva)
Ulakhan alaas	Tandinskij	Sardanga/Jubilejnaj
Mungur Khatyng	Mungur Khatyng	Elhagyva
Bulgun'n'akhtaakh	Tandygy	Elhagyva
Üöhee alaastar	Keskil	Elhagyva
Mokhsogholookh, Balaghannaakh	Tabalaakh	Tabalaakh (1985 után elhagyva)
Düöde, Küörüme	Sulus	Küörüme (1987 óta használva)

Az állami szolgáltatások javulásával a központosított szovhoz megalakulását (1974) követően egyre több közalkalmazotti munkahely jött létre Tobulukban: az iskola 11 osztályossá vált, több munkahely lett a művelődési házban, a könyvtárban, a múzeumban, a helyi kórházban és az óvodában. Azok a tobulukiak, akik ezeket az állásokat betöltötték, ettől az időtől kezdve elsősorban állami fizetésből éltek, és egyre ritkábban látogattak ki az *alaas*-okra.

A dekollektivizálás és a szocialista típusú mezőgazdasági termelés szétesésének idején, 1992 és 1999 között a Tobulukban tartott szarvasmarhák száma körülbelül 30 százalékkal csökkent, az állami tulajdonban lévő kaszálókat pedig használatra kiutalták a helyi háztartások számára. Ennek következtében a korábbi szovhozbrigád-tagok a szovhoz nyári szállásainak nagy részét elhagyták. Ettől az időtől kezdve az *alaas*-ok – különösen a fiatalok számára – nem a mindennapos élet és munkatevékenység szinterei voltak, hanem olyan területek, ahová egy évben egyszer (egy vagy két

hétre) el kellett menniük dolgozni, hogy kivegyék a részüket a szülők vagy a nagyszülők által tartott jószágok takarmányozásából. Ez természetesen megváltoztatta azt is, hogy miként érzékelik a fiatalok az *alaas*-okat és a Tobulukot körbevevő környezetet. A falubeli fiatalok például ma már nem rendelkeznek azzal a kiterjedt narratív tudással, amely az idősebb korosztály tagjainak környezetérzékelésére hat. Gyakorta a kisebb *alaas*-ok neveit sem ismerik. A fiatalok számára az *alaas*-ok felkeresése ma már nem örömteli találkozás, hanem inkább terhes kötelesség.

Az 1985-ben született Tolik, például élelmiszerral kezdett el üzletelni a faluban, mivel gyűlöli a nyári kaszálás munkáit az *alaas*-on. Különösen a fiatal lányok számára elrettentő ma a mezőgazdasági munka Tobulukban, így többségük arra törekszik, hogy elhagyhassa a falut, és a megyeszékhelyre vagy Jakutzkba költözhessen. Kifejezetten kínos és kellemetlen a lányokra nézve, ha az istálló szaga érződik rajtuk. A fiúk gyakran évődve ugratják a lányokat azzal, hogy istállószagúak. A kaszálás az egyik legfontosabb konfliktusforrás a fiúk és apjuk között. Míg az idősebbek számára a kaszálás az életmód része, a fiatalok számára egy értelmetlen (és gazdasági szempontból értelmetlen) kötelesség, ami alól megpróbálnak kibújni. Nem meglepő, hogy a Jakutzkban tanuló tobuluki egyetemisták igyekeznek úgy időzíteni a hazaérkezésüket nyáron, hogy minél kevesebb részük legyen a kaszálásban, minél kevesebb időt kelljen az *alaas*-okon tölteniük.

Vannak azonban olyan fiatalok is, akik számára a nyári mezőgazdasági munka még mindig vonzó, de csak abban az esetben, ha nem kell kézzel kaszálniuk, és nem kell az *alaas*-okon aludni, hanem esténként hazamehetnek. Vonzerőt gyakorolhat a fiatalokra a nyári halászás és (ritkábban) vadászat lehetősége is. 2009 nyarán például igen sok nyúl lepte el a Tobuluktól délre eső *alaas*-okat. Ebben az évben a fiatalok nagy számban mentek ki a közeli nyári szállásra kaszálni és – nem mellékesen – nyulat löni.

A gazdasági változások nagy hatással voltak az egymást követő korosztályok környezetérzékelésére. Az 1962-ben született N'ukkolaj, például alig várja a nyári kaszálás idejét, hogy kimehessen az *alaas*-ra dolgozni (és mellette halászhasson és vadászhasson is), míg tíz évvel fiatalabb felesége, Aanchyk csak akkor hajlandó elhagyni Tobulukot, ha a megyeszékhelyre vagy Jakutzkba mehet, a lányuk, Maaja pedig a falubeli *alaas*-ok többségét még csak nem is látta. Mivel a különböző ökotópokkal való interakciók mennyisége és minősége csökkent a faluban, ezért az *alaas* a fiatal tobulukiak környezetérzékelésében már nem különül el a többi ökotóptól és nem foglal el központi, kiemelt szerepet. Ez nemcsak abban jelentkezik, hogy a helyi fiatalok (a tavaszi kacsavadásztól eltekintve) vonakodnak elhagyni a falut, hanem abban is, hogy ez a korosztály már nem végez *szertartásokat az ősök tiszteletére az alaas*-okon.

Ennek egyrészt oka az, hogy ezek a szertartások egyre kevesebbet jelentenek a fiataloknak, másrészt azonban a dekollektivizálás idején nem azokat a kaszálókat utalták ki a leszármazottaknak, amelyeken korábban nagyszü-

leik, dédszüleik gazdálkodtak. A nagyszülők és dédszülők *alaas*-ait csak a szovhoz által ellenőrzött termelési formáktól függetlenül lehetett örökölni hagyni a gyerekekre, emiatt a fiataloknak ma is azokon az *alaas*-okon van joguk halászni és vadászni, ahol a kollektivizálás idején a felmenőik laktak. A fiatalok jellemzően azonban csak akkor áldoznak az ősöknek a vadászat során, ha legalább egy középkorú rokonuk velük tart, akinek még fontos az *alaas*-okhoz kapcsolódóan az ősök tisztelete. A fiatalok számára ma már nem az *alaas*, mint táj áll szemben az erdővel, hanem a falu határain kívül elhelyezkedő természeti környezet (*ajylgha*) a faluval (*deriebine*). A fiatalok környezetérzékelésében az *alaas*-ok lassan beolvadnak az őket körülvevő erdőbe.

A természetvédelem már a szovjet időszakban is fontos szerepet kapott (ZIEGLER, 1990), ám a szovjet környezetszemléletnek fontos eleme volt a természeti környezet megjavításának, és fejlesztésének programja, amely egybecsengett a kor mezőgazdasági politikájának modernizációs törekvéseivel (WEINER, 1999, 378.). Tobulukban sem volt olyan környezetvédelmi tevékenység, amely a helyi kolhoz(ok) vagy szovhoz munkájától független lett volna. A peresztrojkát követően azonban egész Oroszországban (YABLOKOV, 1992), és így Jakutiában is retorikai szinten kiemelt és fontos (egyben politikai) szerepet kapott a környezetvédelem (CRATE, 2006). A környezetvédelem témáját a szaha politikusok tipikusan a környezetrombolónak minősített szovjet típusú irányítással szegezték szembe. Emiatt Szibériában sok helyen – Jakutiában is – a környezetvédelem gondolata a nemzeti identitás nyilvános képviselőjével és a hagyományos vallási élet (sámánizmus) megerősítésével is együtt járt (PROTAPOPOVA, 2002). Ennek következtében a környezetvédelem a jakutiai közoktatási tantervekben is hangsúlyosabbá vált. A környezetvédelem és a környezettudatosság globális alapelvei elsősorban a tobuluki iskolai oktatáson keresztül érik el a helyieket, és az iskolához kötődnek azok a tevékenységek is, amelyek során a helyiek e szemlélet szerint lépnek kapcsolatba a környezetükkel.

Az elmúlt tíz év során a helyi iskola számos olyan programot hozott létre, amely egyszerre célozta meg a szaha nemzeti kultúra ápolását és a környezetvédelem alapelveinek tudatosítását. 2005-ben nyári tábor épített az iskola, egy legelőként használt *alaas* szélén az erdőben egy kis dombon. A nyári tábor épületei a hagyományos szaha építkezésnek megfelelően függőlegesen egymás mellé helyezett, ferdén felmenő falú, félig földbe süllyesztett rönkfaházakként (*balaghan*) épültek. Ennek azért is nagy jelentősége van, mert a *balaghan*okat ma már csak istállóknak használják a faluban, míg a falubeli lakóépületek mind orosz stílusú boronaházak. A hagyományos szaha építészetet megjelenítő táborban évről-évre kéthetes földrajzi és biológiai nyári iskolát szerveznek az iskola oktatói.

Az iskola emellett 2004 óta minden évben egy körülbelül kéthetes nyári túrát (a szervezők elnevezése szerint *expedíciót*) szervez az iskola tanulóinak. A kirándulás szervezője, N'ukkolaj, az iskola történelemtanára, aki

korábban régészetet tanult Jakutzkban, és Köstöküün, aki biológiát oktat a Jakutzki Allami Egyetemen. Ezek az expedíciók nagyon népszerűek a gyerekek körében. Tobulukból a Tobuluk-folyó mentén északra, egészen Tüüleekhisig gyalognak a tajgában a tanárok és a diákok, összesen mintegy 140 kilométert. A túra során Köstöküün (és felesége) ökológiát, N'ukkolaj pedig régészetet oktat a tanulóknak. Az oktatási program az *alaas*-okhoz kapcsolódóan elsősorban a helyi történelmi ismeretek szélesítését, az erdőkben pedig a környezetvédelem tudatosítását és a környezetismeret elmélyítését célozza meg. Az *alaas*-ok már nem foglalnak el kiemelt szerepet ebben az oktatási programban. Túrázni is azért indulnak el észak felé a faluból, mert ott kevesebb az *alaas*, sűrűbbek az erdők, és – ahogy N'ukkolaj fogalmazott – „gazdagabb a természet” (*ajylghata orduk*).

Az *erdők* a helyi iskola által közvetített értékrend szerint immár nem tekinthetők ellenségesek, az *alaas*-okat körülvevő üres terekként, amelyekbe a jelentéssel, tevékenységekkel telített *alaas*-ok beékelődnek. Az erdő és az *alaas* szembeállítás a fiatalok esetében sokkal kisebb szerepet kap, mint a középkorúaknál. Ez az új szemlélet egyaránt idegen a hagyományos szaha és a helyi tobuluki környezet szemlélettől (MÉSZÁROS, 2008, 132.). A környezetérzékelés ilyen irányú változása leginkább csak az 1980-as évek után születettekét érinti. Az erdő védelmének gondolata mint a környezetvédelem egyik fontos eleme jelenik meg. Ez a gondolat azonban még mindig nem szorította ki azt az erdő-képet, amely mérhetetlen és idegen területként kezeli a tajgát. Ennek egyik jele az, hogy a falubeli fakitermelés egyre kevésbé fenntartható, mivel költséghatékonysági okokból csak a közeli erdőkben vágnak fát a helyiek. A túl gyakran kitermelt erdőrészek ma már nem adnak megfelelő minőségű és vastagságú fát, ezért a faluban sokan kénytelenek a telkükön álló, eredetileg nyári konyhának épített kisebb házba költözni, vagy rokonaikkal összeköltözni, hogy elegendő tüzelőjük legyen télire.

A környezettudatosság hiányára utal a peresztrojka után az *erdőtüzek* számának jelentős megnövekedése is Tobulukban, ami egy nagyobb szibériai trendbe illeszkedik be (GROISMAN et al., 2007). Az *erdőtüzek* leggyakrabban antropogén eredetűek, és az erdőben való gondatlan tűzrakásból, dohányzásból származnak. Hasonlóan jó példa a *szemét* kezelésének a kérdése. Míg az *alaas*-okon még véletlenül sem hagynak szemetet az idősebbek (vagy elégetik, vagy elhozzák azt), addig az utak mentén lévő erdei pihenőhelyek (annak ellenére, hogy gyakran e helyeken áldoznak is) rendszerint szemetesek. A korosztályok eltérő környezetérzékelését példázza az is, hogy 2009-ben a tobuluki iskola tanulói egy szeméttárolót építettek a faluba bevezető út pihenőhelyén, amely azonban továbbra sem oldotta meg a szeméttelés problémáját.

Az elmúlt száz év modernizációs törekvései igen jelentős hatást gyakoroltak a tobuluki környezetérzékelés alapvonásaira, de teljesen nem változtatták azt meg. Jelenleg az eltérő korosztályok eltérő módon érzékelik a saját környezetüket Tobulukban, ami esetenként konfliktust is okoz

a korosztályok tagjai között (különösen a szénagyűjtés megszervezésének kapcsán). Azonban nemcsak a közvetlen, az érzékek számára feltáruló környezet érzékelésében következett be jelentős változás Tobulukban, hanem a makrokörnyezetre vonatkozó értékítéletek szerkezetében is.

A makrokörnyezet és az égtájak érzékelésének változása

A tobulukiak számára Jakutia nem alkot egységes teret, és nem ugyanolyan mértékben van kulturálisan, illetve az emlékezet által megkonstruálva. Mindenekelőtt fontos leszögezni azt, hogy a szahák számára az *alaas* egy olyan sajátosan szaha táj, amely csak Jakutia területén fordul elő, és csak a sajátos szaha gazdálkodás által tartható fenn. Éppen ezért a tobuluki szahák számára azok a vidékek, amelyek a Közép-Jakutiai Alföldön kívül esnek, már nem igazi szaha területek, és az ott élők emberek életmódja és gazdálkodása is törvényszerűen el kell, hogy térjen a tobulukitól. Sok falubeli hagyta már el nemcsak a falut, de Jakutiát és Oroszországot is, így ők a tömegmédian túl személyes tapasztalatokkal is rendelkeznek arról, hogy mennyire és miben térnek el a falu közvetlen környezetén kívül eső területek a tobuluki *alaas*-ok világától. Bár a falun kívüli világgal csak ritkán érintkezik a falubeliek többsége, azonban a makrokörnyezet, a külvilág értékelése jelentősen hozzájárul a helyi környezetérezékeléshez.

A makrokörnyezetről megfogalmazott tobuluki *értékítéletek nagy része az égtájakhoz kapcsolódik*, vagyis az égtájakhoz kapcsolt jelentéstartalmak és sztereotípiák segítenek megérteni a tobulukiak számára azt, hogy milyen is az a világ, amelyről kevés közvetlen érzéki benyomásuk van. Míg a falu közvetlen környezetében az égtájak elsősorban a tájékozódást szolgálják és kulturális szempontból semlegesnek tekinthetőek, vagyis az olyan elnevezések, mint a déli *alaas*-ok (*soghuruu alaastar*), vagy a nyugati patak *alaas*-ai (*argha ürekh alaastara*) nem sugallnak semmilyen más jelentéstartalmat, mint azt, hogy ezek az *alaas*-ok a falutól milyen irányban helyezkednek el. Minél messzebb helyezkedik el azonban egy terület a falutól, annál inkább használja egy tobuluki azokat a sztereotípiákat és értékítéleteket, amelyek szerint saját tapasztalatok híján is véleményt tud mondani egyes területekről és az ott élő közösségekről.

Az égtájakhoz kapcsolódó sajátosságok értékelése, az *alaas*-ok érzékeléséhez hasonlóan korántsem állandó, és a szovjet időszak, valamint a peresztrojka gazdasági és társadalmi átalakulásai jelentősen befolyásolták azt. A szóbeliség által közvetített hagyományos szaha ismeretek az égtájakról az elmúlt száz év során kiegészültek egy sereg olyan elemmel, amelyek a szovjet gazdaságpolitika törekvéseinek valamint a peresztrojka utáni reformoknak köszönhetőek. A továbbiakban az égtájakat egyenként számba véve mutatom be az azok megítélésében bekövetkezett változásokat.

A szaha gondolkodásban a kelet és a dél hagyományosan pozitív, az észak és a nyugat pedig negatív értéket hordoz (BRAVINA, 2002; KOLODESNIKOV, 1994).

A déli irány (*soghuruu*) a jó időnek, a melegnek, a folyók felső szakaszának, illetve a madarak szülőföldjének helye. Emellett a déli irány, illetve a hozzá kapcsolódó *koro* föld (*khoro dojdu*) a szaha mondákban azt a helyet jelenti, ahonnan a szahák elszármaztak. A *koro* szó 'őshaza' jelentéséhez hozzájárulhat még az a szaha történeti monda is, amely szerint a szahák egyik ősapja *Uluu Khoro* ('a nagy Koro') délkeletről, az Aldan-folyó mentén egy bika hátán érkezett és Jakutia központi területein telepedett meg (SEHEN BOLO, 1994); az ő leszármazottai a khoro nemzetség tagjai Jakutiában. A déli irány és a *koro* őshaza pozitív képével lehet összhangban az is, hogy a sámánok rítusszövegek során alkalmanként használt, a hétköznapi emberek számára érthetetlen beszédét *koro* nyelvnek nevezték, és mindmáig a halandzsázó emberről azt mondják: *khoro luur*, azaz 'koróul beszél.'

Az orosz gyarmatosítás azonban új értékekkel is ellátta a dél fogalmát, ugyanis az orosz állam képviselői dél felől, a Léna mentén érkeztek Jakutiába, és Jakutiának elsősorban a déli részén telepedtek meg, ahol lehetőség nyílt árpa- és rozstermesztésre. A dél fogalma ezért együtt járt az igazgatási központ gondolatával is. Szaha nyelven ma a „délre mentem” kifejezés (*soghuruu bardym*) egyszerre jelenti azt, hogy valaki délre ment, de azt is, hogy valaki a megyeszékhelyre/fővárosba indult. A déli irány egyre inkább az igazgatási központtal asszociálódott, és a korábbi őshaza szemlélet helyett egyre inkább az orosz állam jelenlétét fejezte ki. A dél felől érkező orosz, tatár és egyéb nemzetiségű, az orosz állam jelenlétét megtestesítő katonák, hivatalnokok és pópák elsősorban a folyók mentén haladó, délről északra vezető kereskedelmi útvonalak mellett telepedtek meg. Ezek a területek a telepések összeházasodtak, keveredtek a helyi szahákkal. E délebbi területek szaha nyelven beszélő, de kevert származású népességét – egyebek mellett földművelő, gabonatermesztő életmódjuk miatt – a tobulukiak hagyományosan nem tekintik igazi szaháknak. Elnevezésük is az életmódjukra *baahynaj* ('földműves'), vagy pedig az orosz államhoz való kötődésükre utal, *d'aamsyk* ('futár'). A *baahynaj*okról igen rossz véleménnyel vannak a szahák általában Jakutiában és Tobulukban is. A faluban a *baahynaj*ok nemcsak agresszivitásukról és ravaszságukról ismertek, hanem arról is, hogy igen ügyesen gazdagodtak meg a szocializmus időszakának végén és a peresztrojkat követő években. Ez ma a faluban bizalmatlanságot és tartózkodást szül a *baahynaj*okkal szemben, a Jakutszkban tanuló fiatalok pedig gyakran számolnak be a *baahynaj*okkal folytatott verekedéseikről.

Az észak (*khotu*) a hideg és a szárazság égtája, valamint a folyók alsó folyásáé, amely hagyományosan egyben a *tongusok*, vagyis a szahák által vadnak tartott erdei emberek lakóhelye. Szaha nyelven hagyományosan *tongus*nak neveznek minden rénszarvastartó vagy halász-vadász életformát

követő csoportot; Jakutia területén ezek leginkább az evenek és az evenkik. Azonban nemcsak a földrajzi szempontból északra fekvő területeket tekintik északinak Tobulukban, hanem minden olyan területet, ahol hagyományosan evenkik, evenek vagy csukcsák élnek. A Tobuluktól földrajzilag délkeletre lévő másik kutatási terepemről, az evenkik lakta Kaptagasra például leggyakrabban úgy hivatkoztak, mint olyan területre, amely a falutól északra fekszik. Tobulukban igen elterjedt nézet volt az is, hogy Tüüleekhbén evenki (*tongus*) származásúak a szahák – mivel ez a falu tőlük északra fekszik.

Az észak különösen a szovjet politika számára volt kiemelt fontosságú terület, amely egy misztikus peremhelyzetű területet testesített meg a politikai vezetés számára, a remények és az álmok földjét (STAMMLER-GOSSMAN, 2007, 58.). Az ország északi feltáratlan része, amelynek természeti kincsei az elkövetkezendő fejlesztéseket voltak hivatottak megalapozni, a jövő és a remények hazája lett, és ekként kapott szerepet nemcsak az orosz és a szovjet (SLEZKINE – DIMENT, 1993), hanem a tobuluki szaha értékrendben is. A hivatalos, államilag támogatott cél az észak legyőzése, meghódítása (*osvoenie severa*), az északi területek ipari és mezőgazdasági kiaknázása és az ott élő, korábban kizsákmányolt, elmaradott északi kis népek civilizálása volt (SLEZKINE, 1992). Ez a modernizáció teremtette volna meg a szovjet társadalom iparosításának és fejlődésének az alapjait (TICHOTSKY, 2000, 2.).

Az állami befektetésekben bővelkedő és nagyvonalú támogatási rendszerrel ellátott észak egészen a szovjetrendszer összeomlásáig Közép-Jakutiában is a lehetőségek földjének tűnt, így a barbárság korábban hozzákapcsolt negatív képzetei visszaszorultak, különös tekintettel arra, hogy a második világháború után a Szovjetunió különböző régióiból jelentős létszámú és jól képzett, vegyes etnikumú népesség vándorolt be és telepedett meg az északi ipari központokban. A Szovjetunióban Jakutia északi része a nagy állami befektetések hatására (bányák, utak létesítése, hajózási útvonalak megnyitása) munkahelyekkel jól ellátott, életkörülményeiben Közép-Jakutiánál színvonalasabb, fejlett körzetként jelent meg a tobulukiak számára is. Egy Észak-Jakutiában született tobuluki adatközlőm például részletesen mesélte el, mennyire megdöbbsent azon, hogy Tobulukban – ellentétben szülőföldjével, *Abyyj* megyével – sem csokoládét, sem déligyümölcsöt, sem jó minőségű ruhát nem lehetett kapni, amikor ő az 1960-as évek végén odaköltözött. Ez az ipari fejlesztés alatt álló észak sem jelentette azonban kizárólag a Közép-Jakutiától földrajzilag északra fekvő területeket, hanem magában foglalta a nyugatra eső *Mirnij* megyei gyémántbányákat (*Mirnij, Udachnyj*) és a keletre lévő *Ust'-Maja* megyében található aranybányákat (*Solnechnyj, Zvezdochka*) is.

Ez a pozitív, fényes észak-kép adta át helyét a szovjetrendszer széthullása után egy kedvezőtlen, elutasító jellegűnek, amelyben az észak az alkoholizmus és a bűnözés szinonimájává vált. Az arktikus területekről elvándorló értelmiségi rétegről, a kiürülő iskolákról, az észak-jakutiai elhagyott szellemvárosokról szóló hírek Tobulukba is eljutottak, ahogy azok a hírek is,

amelyek az északon történt bűnesetokról számoltak be. A tobulukiak szerint az északon lakó evenkik arról ismertek, hogy a körükben nem számít igazi férfinak az, aki még nem követett el valamilyen bűnt, és nem volt börtönben (*khaajyyga sylđ'ybatakh kihi tongustarga kihi aatyn sükpet*). A faluba északról érkező emberek ezért a bizalmatlanság légkörétől szenvednek.

Nemcsak az északi emberek megítélése fordult negatívra Tobulukban, hanem az *északi* táj gazdagságának megítélése is. Jakutia arktikus területein a szovjet időszak erőltetett iparosítása nagyfokú környezetszennyezéssel is együtt járt. Ez a folyamat csak felerősödött a Föderatív Oroszországban, mivel a veszélyes hulladékok kezelésére egyre kevesebb pénz jutott (ZUMBRUNNEN, 1997). Az északi környezeti katasztrófákról (különösen a radioaktív szennyezésről) szóló hírek Tobulukban is közismertek, és ma már az északisághoz hozzátartozik a *szennyezett környezet* gondolata is. Ez nemcsak azokban a viccekben ölt testet,⁵ amelyeket az északról délre vándorló költöző madarak vadászatakor mondanak egymásnak a férfiak, hanem abban is, hogy Tobulukban az északról származó élelmiszereket sokan nem szívesen fogyasztják.

A kelet (ilin) egyszerre jelenti a jövőt, az elülsőt és a keletit a szaha nyelvben. A keleti irány kiemelt szerepét mutatja az is, hogy a hagyományos szaha épületek, a *balaghanok* keletre nyílnak. A falvak létrehozása után, az orosz stílusban épített boronaházak már az utcafront irányának megfelelően nyílnak, leggyakrabban észak felé. Bár az *ilin* a keleti irányt jelenti, jelentése összekapcsolódik a központisággal is. Az Aldan és a Léna folyó közti *alaas*-okkal pettyezett központi területet ma a *kiin dojdu* ('központi, fő terület'), *kiin sakhalar* ('központi szahák') mellett *Ilin Enger* ('keleti oldal') megnevezéssel is illetik. Az *Ilin Enger* kifejezés eredetileg a Léna-folyótól keletre fekvő közép-jakutiai területeket jelöli, a mai szaha nyelvben azonban a kelet asszociálódik azzal a magterülettel is, ahol a szahák Jakutián belül laknak.

Az elsősorban mezőgazdasági termelésben (ló- és marhatartásban) élen járó *Ilin Enger* nem állt az iparosítás fókuszában a Szovjetunióban, éppen ezért az állami fejlesztések és befektetések is alacsony szinten maradtak. Az iparosítás hiánya ugyanakkor azzal a kedvező következménnyel járt, hogy ezen a területen elhanyagolható volt a környezetszennyezés is. Amíg a szovjet időkben az északi területek fejlesztése kapott kiemelt szerepet, addig a rendszerváltás után újból Jakutia középső része, az *Ilin Enger*, tehát a „valódi”, etnikusan is szaha Jakutiát jelképező terület vált a „haza tájává”. Nem meglepő tehát, hogy a legfontosabb nemzeti emlékhelyek és nemzeti tájak is ezen a területen találhatóak (CRUIKSHANK – ARGOUNOVA, 2000). Ugyanitt, az *Ilin Enger* területén található Churapchy megye, amelynek lakói nacionalista és oroszellenes érzelmeikről ismertek Jakutia-szerte. Tobulukban a kelethez tehát egyre inkább kapcsolódik a szaha nemzeti haza

⁵ A viccek központi motívuma lehet a sötétben világító (nukleárisan szennyezett), vagy éppen a többfejű, soklábú madár.

gondolata, és így a kelet a peresztrojka után lassan átalakult azzá az égtájá, ahol a szahák, a tobulukiak önmagukat helyezik el. Ez az égtáj többé már nem a jóindulatú istenek lakhelye. A kelethez (és nem az északhoz) való tartozás gondolata azért is fontos, mert a Jakutiában élő más őshonos népekkel (evenkik, evenek, jukagirok, csukcsák) szemben a szahákat már a szovjet közigazgatás sem sorolta be az „északi kislélekszámú népek” közé.

A nyugat (*argha*) a gonosz szörnyek, az *abaahyk* lakóhelye, ahol a szaha folklór szerint meleg van, ám nagy a szárazság is. Az *argha* (mint az *ilinnel* ellentétes fogalom) hátulsót, mögötte lévő is jelent. Hagyományosan az *argha* szóval illették a *balaghan* mögött elhelyezkedő területet, ahogy a tűzhely mögötti részt is a házon belül.

A nyugat megítélése azonban igen sokat változott azzal, hogy az orosz állam képviselői a 17. században megérkeztek Jakutia területére, és új, gyarmati jellegű közigazgatási viszonyokat teremtettek. A nyugati irány az *abaahyk* helyett egyre inkább a cár (*yraakhtaaghy*, azaz 'a távoli') lakhelye lett (ERGIS, 1974). A szahák a két, legkorábbi letelepedési területük egyikéről, a Léna- és az Aldan-folyók könyökében elterülő síkságról nagy számban menekültek el a 17. században északra, a hegyek felé (*D'aangy*) (BAGDARYYN SÜLBE, 1992), és nyugatra az erdők felé (*Argha Tya*). Az első terület ma *Üöhe D'aangy* (oroszul Verhojanszk) névre hallgat, a második terület pedig a Viljuj-folyó (*Bülüü*) menti szahák szálláshelyeinek összefoglaló neve.⁶ A nyugatra és az északra települt szahák olyan területekre érkeztek, illetve olyan folyó menti öntésterületeket szálltak meg, ahol korábban az ellenséges *tongusok* laktak. A szaha betelepülés folyamatos volt, és a Viljuj folyó mentén élő evenkik csak a 19. század közepére olvadtak be teljesen a szahákba (MAAK, 1994, 34.); a nyugati, Viljuj menti szahákat ezért Tobulukban kevert származásúnak tekintik. Gyakran Viljuj menti evenkiknek (*Bülüü tonguustara*), vagy Viljuj menti halevőknek (*Bülüü symahyttara*, *Bülüü balyksyttara*) nevezik őket, szembeállítva a nagyjóságban gazdag *Ilin Engerben* élő szahákkal, akik marha- és lóhúst esznek.

Nemcsak az etnikus hovatartozás megítélésnek kérdését határozza meg a nyugati irány, hanem azt is, hogy milyen tájakat társítanak az adott égtájhoz a tobuluki szahák. Mivel az *alaas* mindenekelőtt Közép-Jakutiához (vagyis az *Ilin Engerhez*, a kelethez kapcsolódik), ezért a Viljuj-folyó menti *alaas*-ok létét annak ellenére tagadják Tobulukban, hogy tisztábban vannak azzal, hogy az ott élő szahák is ló- és marhatartással foglalkoznak. Azokat a tobulukiakat, akik Nyugat-Jakutiából érkeztek a faluba, a falubeli köznévelkedés általában felruhazza azokkal a személyiségjegyekkel, amelyekkel az evenkiket is jellemzi. Így ezeket az embereket hirtelen haragúnak, sértődékenynek tartják. Bár a nyugatról alkotott kép fokozatosan megváltozott a

⁶ A *Bülüü* menti szahák a némileg pejoratív *argha tya* ('nyugati erdő') helyett a *sya Bülüü* ('zsíros, gazdag *Bülüü*') vagy *bütei Bülüü* ('elzárt *Bülüü*') elnevezést használják, ami a terület kaszálóiban való gazdagságára, illetve az ott folyó szénagazdálkodásra utal. CRATE, 2006, 85.

Szovjetunióban és később a Föderatív Oroszországban is, ám a kelettel való szembeállítás megmaradt. Tobulukban a nyugat égtájához (a hazát, otthont megjelenítő kelettel szemben) az idegenség, a távolság, a messzeség gondolata társul. Nemcsak a külföld, a másik ország értelmeződik nyugatként, de Oroszország központi területei is.

Az égtájakhoz kapcsolódó értékrendszer, illetve a saját közösség és környezet elhelyezése az elmúlt száz év gazdasági és társadalmi változásainak hatására jelentősen átalakult Tobulukban. Ez nemcsak azzal a következménnyel járt, hogy Tobuluk közvetlen környezetének érzékelése és identifikálása megváltozott, hanem azzal is, hogy az egyes égtájakhoz kapcsolt csoportok és közösségek megítélése is új jelentésekkel gazdagodott. A Jakutiát felosztó közigazgatási területekhez, az *uluus*-ok lakóihoz kapcsolódó mentalitást, amelyet *uluus*-mentalitásnak is lehet nevezni (MANDELSTAM BALZER, 2004, 243–244.), a környezetérezékelés és a makrokörnyezet megítélésének változása is értelmezi. Ugyanis a tobuluki környezetérezékelés szerint nemcsak az adott helyen lakó közösségek alakíthatják át a környezetüket, hanem a környezet jellege is hatással van az ott élők személyiségjegyeire, értékrendjére.

Következtetések

A tobuluki környezetérezékelést dinamizmus és rugalmasság jellemzi, amely az orosz állammal fenntartott kapcsolat során az elmúlt száz esztendőben sokszor kapott új hangsúlyokat. A helyi környezettel és a környezet egyes ökotópjaival fenntartott kapcsolat a sorozatos állami újjászervezések, valamint a gazdasági-társadalmi modernizációs törekvések hatására többször is megváltozott, és ez ma az együtt élő generációk eltérő környezetérezékelését eredményezi. Emiatt Tobuluk esetében kevés tanulsággal jár a helyi közösség egységes környezetérezékeléséről beszélni, olyan jelentős különbségek vannak az egyes korosztályok tájakhoz kapcsolódó tapasztalataiban, tudásában és érzelmeiben. A modernizációs törekvések gyors egymásutánisága, és ebből következőleg a termelésben, a térhasználatban megmutatkozó változások ideiglenessége oda vezetett, hogy ma Tobulukban (egy etnikai szempontból egységes településen) a tér- és környezethasználatnak merőben eltérő stratégiái mutatkoznak meg.

Különösen jelentősek a fiatalok és a középkorú korosztály eltérő környezetérezékeléséből fakadó konfliktusok, amelyek elsősorban a szénagyűjtés idején jelentkeznek. A fiatalok számára az *alaas*-ok nem sokban különböznek az őket körülvevő erdőktől, azonban mind az erdők, mind az *alaas*-ok élesen elkülönülnek a falu világtól. Míg a középkorúak és az idősek számára az *alaas*-ok, addig a fiatalok számára a falu környezete nyújtja az otthonosságot, a biztonság érzését. Ezt a különbséget csak megerősítik a

környezettudatosságnak és környezetvédelemnek a közoktatás és a tömegkommunikáció által közvetített értékei, amelyek egy elvont természetképet sugallva állítják szembe az emberi világot és emberi tevékenységet a falut körülvevő környezettel.

A közvetlen környezet érzékelésében bekövetkezett változásokat megerősítik, hangsúlyozzák azok a változások, amelyek a makrokörnyezet megítélését formálták át az elmúlt száz évben. Az *alaas*-okról kevesebb ismerettel rendelkező, és azokkal ritkábban kapcsolatba lépő fiatalok ma sokkal fogékonyabbak arra a szaha nemzetpolitikai törekvésre, amely arra irányul, hogy egy egységes szaha nemzeti hazakép immár szimbolikus és rögzített tájképi eleme legyen az az ökotóp, amely az idősebb korosztályok számára még egy sokszínűségében megélt, emlékekkel és tevékenységekkel átítatott környezetet jelent. Az égtájak megítélésében bekövetkezett változások érzékenyen reflektáltak a gazdasági fellendülés és visszaesés 20. századi hullámzásaira, és arra, hogy Tobuluk mennyire volt peremhelyzetben a szovjet és orosz modernizáció és reformtörekvések által formált hatalmi viszonyok hálójában.

IRODALOM

ABRAMOV, A. F. – D’JAKONOV, I. G.

1990 *Sakha sirin küne-d’yla uonna sylgy iitiite*. Jakutskaj, Sakha sirineeghi kinige izdatel’stvota.

ANDROSOV, E. D.

2003 *Olokhkho tardyhyy küühe*. D’okuuskaj, Bichik.

ARGUNOV, I. A.

1985 *Social’noe razvitie jakutskogo naroda. Istoriko-etnograficheskoe issledovanie obraza zhizni*. Novosibirsk, Nauka.

ARGOUNOVA-LOW, Tatiana

2011 Perceptions of Landscape among the Lake Essei Iakut: Narrative, Memory and Knowledge. In: JORDAN, Peter (szerk.): *Landscape and Culture in Northern Eurasia*. 215–234. Walnut Creek, Left Coast Press.

BAGDARYYN SÜLBE

1992 *Aal uotu ottunan*. Jakutskaj, Bichik.

BASSO, Keith H.

1988 “Speaking with Names”. Language and Landscape among the Western Apache. *Cultural Anthropology*, 3, 2, 99–130.

BIRD-DAVID, Nurit

1990 The Giving Environment: Another Perspective on the Economic System of Gatherer-Hunters. *Current Anthropology*, 31, 2, 189–196.

- BOSIKOV, N. P.
1991 *Evolucija alasov central'noj Jakutii*. Jakutsk, Institut Merzlotovedenii.
- BOURDIEU, Pierre
1990 *The Logic of Practice*. Cambridge, Polity Press.
- BRAVINA, Rozalia Innokent'evna
2002 *Kihi uonna d'ylgha*. D'okuuskaj, Bichik.
- BROWN, Cecil H.
1983 Where Do Cardinal Direction Terms Come From? *Anthropological Linguistics*, 25, 2, 121–161.
- BYCHKOVA, Jordan, Bella
2002 *A Geographical Perspective on Ethnogenesis: the Case of the Sakha Republic (Yakutia)*. Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of The University of Texas at Austin. Manuscript. <http://proquest.umi.com/pqdweb?index=1&did=765076451&SrchMode=1&sid=1&Emt=6&VInst=PROD&Type=POD@RQT=309@VName=PQD&TS=1319412391&clientId=137310> (letöltve 2011. augusztus 22.)
- CRATE, Susan A.
2003 Co-option in Siberia: The Case of Diamonds and the Viliui Sakha. *Polar Geography*, 26, 4, 289–307.
2006 *Cows, Kin and Globalization. An Ethnography of Sustainability*. Lanham, Altamira Press.
2007 „Eating Hay”: The Ecology, Economy and Culture of Viliui Sakha Smallholders of Northeastern Siberia. *Human Ecology*, 36, 161–174.
2008 Gone the Bull of Winter? Grappling with the Cultural Implications of and Anthropology's Role(s) in Global Climate Change. *Current Anthropology*, 49, 4, 569–595.
2011 We are going Underwater. *Natural History*, 119, 5, 20–29.
- CRUIKSHANK, Julie
2005 *Do Glaciers Listen? Local Knowledge, Colonial Encounters, and Social Imagination*. Vancouver, UBC Press.
- CRUIKSHANK, Julie – ARGOUNOVA, Tatiana
2000 Reinscribing Meaning: Memory and Indigenous Identity in Sakha Republic (Yakutia). *Arctic Anthropology*, 37, 1, 96–119.
- DARBASOV, V. R. – EGOROV, E. G. – SOLOV'EV, E. P.
2000. *Osnovy razvitija kooperacii. Teorija, opyt, problemy*. Novosibirsk, Nauka.
- ERGIS, G. U.
1974 *Očerki po jakutskomu fol'kloru*. Moskva, Nauka.
- GABYSHEV, M.
1929 *O zemel'noj reforme v Jakutii. K VI vsejakutskomu s'ezdu sovetov*. Jakutsk, Izdanie Narkomzema JaASSR.

- GÖNCZY Sándor – SZALAI Katalin
 2004 *Geomorfológiai fogalomgyűjtemény*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- GRANBERG, Leo – SOINI, Katriina – KANTANEN, Juha
 2009 *Sakha Ynagha. Cattle of the Yakuts*. Helsinki, Academia Scientarium Fennica.
- GROISMAN, Pavel Ya. et al.
 2007 Potential Forest Fire Danger over Northern Eurasia: Changes during the 20th Century. *Global and Planetary Change*, 56, 371–386.
- HABECK, Joachim Otto
 2006 Experience, Movement and Mobility: Komi Reindeer Herders' Perception of the Environment. *Nomadic Peoples*, 10, 2, 123–141.
- HALEMBA, Agnieszka E.
 2006 *The Telengits of Southern Siberia: Landscape, Religion and Knowledge in Motion*. London, Routledge.
- HILL, Fiona – GADDY, Clifford
 2003 *The Siberian. How Communist Planners Left Russia out in the Cold*. Washington D. C., The Brookings Institution.
- HIRSCH, Eric
 1996 Introduction: Between Place and Space. In: HIRSCH, Eric – O'HANLON, Michael (szerk.): *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. 1–30. Oxford, Clarendon Press.
- HIRSCH, Eric – O'HANLON, Michael (szerk.)
 1996 *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford, Clarendon Press.
- HUGHES, James
 1991 *Stalin, Siberia, and the Crisis of the New Economic Policy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- INGOLD, Tim
 2000 *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. London, Routledge.
- JORDAN, Peter (szerk.)
 2011 *Landscape and Culture in Northern Eurasia*. Walnut Creek, Left Coast Press.
- JOHNSON, Leslie M. – HUNN, Eugene S. (szerk.)
 2010 *Landscape Ethnoecology: Concepts of Biotic and Physical Space*. Oxford, Berghahn Books.
- KARJALAINEN, Timo Pauli – HABECK, Joachim Otto
 2004 When 'the Environment' Comes to Visit: Local environmental knowledge in the far North of Russia. *Environmental Values*, 13, 2, 167–186.
- KATAMURA, Fumitaka et al.
 2006 Thermokarst Formation and Vegetation Dynamics Inferred from a Palynological Study in Central Yakutia, Eastern Siberia, Russia. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research*, 38, 4, 561–570.

- KOLESOV, G. G.
1931 *Kolhozy Jakutii po perespisi 1930 g.* Jakutsk, Gosudarstvennaja planovaja komissija.
- KOLODESNIKOV, Sergei
2000 The Person in the Traditional Yakut [Sakha] Worldview: A General Formulation of the Question. *Anthropology and Archaeology of Eurasia*, 39, 1, 42–79.
- KSENOFONTOV, G. V.
1992 *Uraanghaj-sahalar. Oчерki po drevnej istorii jakutov.* Jakutsk, Nacional'noe knizhnoe izdatel'stvo.
- KULA, Erhun
1998 *History of Environmental Economic Thought.* London, Routledge.
- LEVENTAL', Lev Grigorevich
1929 Podaty, povinnosti i zemlja u jakutov. In: MAJNOV, I. I. (szerk.): *Materialy po obychnomu pravu i obshchestvennomu bytu jakutov.* 224–448. Leningrad, Akademii Nauk.
- Low, Setha M.
1996 Spatializing Culture: the Social Production and Construction of Public Space in Costa Rica. *American Ethnologist*, 23, 4, 861–879.
2003 Embodied Space(s): Anthropological Theories of Body, Space, and Culture. *Space and Culture*, 6, 9–18.
- Low, Setha M. – ZUÑIGA, Lawrence Denise (szerk.)
2003 *The Anthropology of Space and Place.* Malden, Blackwell.
- MAJ, Émilie
2006 Croyances et convenances iakoutes autour du sobo. Ethnographie du poisson où tout est bon. *L'Homme*, 177–178, 303–327.
- MAAK, R. K.
1994 *Viljujskij Okrug.* Moskva, Rosspen.
- MANDELSTAM BALZER, Marjorie
2004 Whose Homeland is It? Shifting Boundaries and Multiple Identities in the Russian Federation North. In: KASTEN, Erich (szerk.): *Properties of Culture – Culture as Property, Pathways to Reform in Post-Soviet Siberia.* 233–257. Berlin, Dietrich Reimer Verlag.
- MARANDA, Pierre
1972 Structuralism in Cultural Anthropology. *Annual Review of Anthropology*, 1, 329–348.
- MASSEY, Doreen.
1998 *Space, Place and Gender.* Cambridge, Polity Press.
- MÉSZÁROS Csaba
2008 Az alaa: egy szimbolikus táj Jakutiában. Tradíció és nyilvánosság egy szibériai köztársaságban. *Tabula*, 11, 1–2, 129–148.
- POTTER, Johan
2003 Negotiating Local Knowledge: Introduction. In: POTTIER, Johan – BICKER, Alan – SILLITOE, Paul (szerk.): *Negotiating Local*

- Knowledge. Power and Identity in Development.* 1–29. London – Sterling, Pluto Press.
- PROTAPOPOVA, N. I.
2002 *Ed'ii Dora*. D'okuuskaj, Bichik.
- RESHETNIKOVA, A. P.
2005 *Fond szuzhetnykh motivov i muzyka olonkho v etnograficheskom kontekste*. Jakutsk, Bichik.
- SEHEN Bolo
1994 *Lieneghe nuuchcha kelien innineeghi sakha ologho*. D'okuuskaj, Bichik.
- SEROSHEVSKII, Vaclav Leopoldovics
1993 *Jakuty. Opyt etnograficheskogo issledovanija*. Moskva, Rosspen.
- SLEZKINE, Yuri
1992 From Savages to Citizens: The Cultural Revolution in the Soviet Far North, 1928–1938. *Slavic Review*, 51, 1, 52–76.
- SLEZKINE, Yuri – DIMENT, Galya
1993 Introduction. In: SLEZKINE, Yuri – DIMENT, Galya (szerk.): *Between Heaven and Hell: The Myth of Siberia in Russian Culture*. 1–14. London, Macmillan.
- STAMMLER-GOSSMANN, Anna
2007 Reshaping the North of Russia: Towards a Conception of Space. *Arctic and Antarctic International Journal of Circumpolar Sociocultural Issues*, 1, 1, 53–97.
- STRATHERN, Andrew – STEWART, Pamela J. (szerk.)
2003 *Landscape, Memory, and History: Anthropological Perspectives*. London, Pluto Press.
- TAKAKURA, Hiroki
2002 An Institutionalized Human-Animal Relationship and the Aftermath: The Reproductive Process of Horse-bands and Husbandry in Northern Yakutia, Siberia. *Human Ecology*, 30, 1, 1–19.
- TELBISZ Tamás – NAGY Balázs
2008 Termokarsztos mélyedések vizsgálata töbörmorfológiai módszerekkel, ürfelvételek alapján. *Karsztfejlődés*, 13, 215–238.
- TICHOTSKY, John
2000 *Russia's Diamond Colony: The Republic of Sakha*. Amsterdam, Harwood Academic Publishers.
- TILLEY, Christopher
1994 *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford – Providence, Berg.
- VENTSEL, Aimar
2005 *Reindeer, Rodina and Reciprocity: Kinship and Property relations in a Siberian village*. Berlin, Lit Verlag.
- VERDI, Laura
2004 The Garden and the Scene of Power. *Space and Culture*, 7, 4, 360–385.

- VINOKUROV, I. N.
2001 *Severnye tipy loshadej jakutskoj porody*. Jakutsk, RAN SO IPMNS.
- WEBSTER, C. J.
1950 The Economic Development of the Soviet Arctic and Sub-Arctic. *The Slavonic and East European Review*, 29, 72, 177–211.
- WEINER, Douglas R.
1999 *A Little Corner of Freedom: Russian Nature Protection from Stalin to Gorbachëv*. Berkeley, University of California Press.
- WILLERSLEV, Rane
2007 *Soul Hunters: Hunting, Animism, and personhood among the Siberian Yukaghirs*. Berkeley, University of California Press.
- YABLOKOV, A.V.
1992 The Recent Environmental Situation in Russia. *Environmental Policy Review*, 6, 2, 1–12.
- YAMADA, Takako
2004 Symbiosis with Nature: a Message for the Reconstruction of Sakha Ethnicity and Identity. *Senri Ethnological Studies*, 66, 217–230.
- ZIEGLER, Charles E.
1990 *Environmental Policy in the USSR*. Amherst, University of Massachusetts Press.
- ZUMBRUNNEN, Craig
1997 A Survey of Pollution Problems in the Soviet and Post-Soviet Russian North. In: SMITH, Erik Alden – MCCARTHER, Joan (szerk.): *Contested Arctic. Indigenous Knowledge, Industrial States, and the Circumpolar Environment*. 88–121. Washington D. C., University of Washington Press.

CSABA MÉSZÁROS

CHANGES OF ENVIRONMENTAL PERCEPTION IN SIBERIA IN
LIGHT OF STATE MODERNISATION EFFORTS

THE CASE OF YAKUTIA

On the basis of a long-term fieldwork conducted in Central Yakutia, this article contributes to ongoing discussions on the human process of dwelling in various environments. In current anthropological discourse it has become increasingly emphasised that environment and physical space cannot be alienated from local communities as a neutral container of human activities, but, rather, it is a lived-in world imbued with everyday activities, memories and meanings. The perception of the immediate environment of continuous interaction is often interpreted within the macro-frame of the outside world. Sakhas in Central Yakutia localise themselves and define their immediate environment with respect to other regions of Yakutia, of which they often do not have any direct sensory knowledge. They do so by applying a contextualised system of cardinal directions. Due to subsequent Soviet and Russian state modernisation efforts of the last century (collectivisation, centralisation and decollectivisation), the way rural Sakha communities perceive their surroundings and contextualise cardinal directions has transformed radically within the past four generations. This article discusses what profound differences one can detect in the way generations relate to, understand and evaluate landscapes and assess cardinal directions as a result of these changes.